

NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE.

XII. ÉVFOLYAM.

1888.

JULIUS.

VII. FÜZET.

A kis- és nagybirtok.

Irta :

Dr. Pólya J a k a b.

I.

A földbirtok szervezetében két nagy elvi kérdés a döntő s irányadó. Az egyik a tulajdon kérdése, melyben eldöntendő, hogy vajjon közgazdasági és társadalmi szempontokból a földbirtok a magán vagy a közös tulajdon elvén szerveztessék-e? Ha e kérdés a magántulajdon javára oldatott meg, előtérbe lép a második nagy elvi kérdés, hogy az államban mely birtoknemnek : a nagy-, a kis- vagy a középbirtoknak biztosíttassék-e a fölény? Csakis fölényről lehet szó, mert végre a nagybirtoku ország sincs s nem is lehet minden kisbirtok nélkül, s megfordítva, a kisbirtoku országokban is találkozunk nagybirtokkal.

Ez elméleti fejtegetéseinkben csakis a nagy- és kisbirtok mellett és ellen felhozott érvek felsorolására szorítkozunk, mert kifejtve e két szélső birtoknem mellett és ellen szóló indokokat, már is adva vannak a középen fekvő birtoknem mellett érvényesíthető okok, melyeket röviden úgy jellegezzhetünk, hogy benne úgy a fény-, mint az árnyoldalak mórskéelve jelentkeznek.

Mielőtt azonban rátérünk azon indokokra, melyeket a jelzett birtoknemek mellett és ellen felhozni szoktak, meg kell állapítanunk az egyes birtoknemek fogalmát. Csak ennek ismeretével ítélhetjük meg helyesen az egyes birtoknemek mellett és ellen szóló érveket és foglalhatjuk el e nagy elvi kérdés eldöntésében a megfelelő álláspontot.

A statisztika a birtokok osztályozásában és az egyes birtokoknak a megállapított osztályokba való sorozásában a terület mértani terjedelmét veszi alapul. Ugyanis minden birtoknem

jelzésére megállapított bizonyos területi mértéket s erre való tekintettel sorozza az egyes birtokokat a megfelelő osztályba.

Statisztikánk szerint a földbirtok

—	30 holdig	kisbirtok,
30—	200	» középirtok,
200—	1000	» valódi középirtok,
1000—	10000	» nagyirtok,
10000 holdon felül már latifundium. ¹⁾		

Más méreteket alkalmaz a porosz statisztika, mely szerint is

.....	30 morgen	kisbirtok,
30—	300	» középirtok,
300—	600	» nagy középirtok,
600 morgenon felül nagyirtok. ²⁾		

Ismét más területi nagyságokat használ a birtoknemek megállapításánál a szász statisztika.

E szerint

a	3—	10 acker	kisbirtok,
a	10—	100	» középirtok,
a	100 ackeren felül levő		már nagyirtok. ³⁾

Szükségtelen e sorozatot tovább folytatnunk. Már a felhozottakból is világos, hogy a statisztika célja, hogy feltüntesse a létező birtokviszonyokat s visszatükrözze a földbirtok megoszlását az egyes birtoknemek közt. Midőn azonban a statisztika a birtoknemek meghatározását és osztályozását pusztán a terület s nem egyszersmind annak minősége, művelésmódja alapján eszközli, nem állapítja meg a birtoknem fogalmát közgazdasági értelemben s nem is tüntetheti fel a földbirtok megoszlását a közgazdasági igényeknek megfelelőleg, habár kétségtelen, hogy az egyes birtoknemek méreteinek megállapításában figyelembe veszi az ország népesedési és mezőgazdasági viszonyait. Midőn például a porosz statisztika a nagyirtok megjelölésére nagyobb területet számít, semmint a szász, már ebből bátran következtetjük, hogy Szászországban a népség sűrűbb, a mezőgazdaság belterjesebb mint Poroszországban.

¹⁾ Stat. évkönyv 1878.

²⁾ Meitzen stb. des preussischen Staates, 868, I. k. 515 l. 1 morgen = 0.255 hektár.

³⁾ V. ö. Agrár pol. tanulm. 1886. 60. l.

Bizonyítani sem kell, hogy közgazdasági szempontból a birtok vagy gazdaság nagysága nem alapítható a terület terjedelmére. Ezer hold erdő, ezer hold legelő, ezer hold szántó, ezer hold rét, ezer hold szőlő, a területet tekintve, egy és ugyanaz, de semmi esetre sem azonos sem érték, sem jövedelem tekintetében. De erdő és erdő, legelő és legelő, szántó és szántó stb. közt is nagy a különbség. A birtok nagysága e szerint alapítandó az értékre, a jövedelemre vagy hozadéokra. Ez a nagyság ismét függ a talaj minőségétől, az éghajlati, a népességi viszonyoktól, a művelési ágtól és művelési módtól. Az érintett viszonyok azonban nemcsak a gazdaság nagyságára közgazdasági értelemben, hanem általában a gazdaságok területi terjedelmére, művelésmódjára, sőt a földbirtok megoszlására, a birtokviszonyok fejlődésére és alakulására is határozott befolyást gyakorolnak. Ezt szem előtt tartva, a közgazdaság kívánalmainak csak akkor felelünk meg, ha a birtoknagyságot elvontan határozzuk meg. A birtoknagyság a jövedelemben, melyet ad, a munkában és tőkében, melyet igényel s a birtokos társadalmi állásában talál helyes kifejezésre.

Nagybirtoknak azt tekintjük, mely nagyobb képzettségű egyént a puszta igazgatással teljesen elfoglal, s a mely haszonbérbeadás esetén is — tehát tekintet nélkül a vállalkozásból eredő haszonra — annyi jövedelmet ad, hogy abból magasabb képzettségű, a jobb osztályokhoz tartozó egyén családjával együtt, állásához mérten, minden esetre bizonyos józan határok közt megélhet. — A mely birtok a most jelölt határokat is meghaladja, a mely tehát oly nagy, hogy a magasabb képzettségű egyén már a puszta igazgatásban is segédekre szorul, s a mely már járadéka által is a tulajdonost bő, pazar, fényes háztartásra s költekezésre képesíti, már nem a nagybirtok, hanem a latifundium fogalma alá esik.

Középbirtoknak nevezzük azt, melyen a gazda főként az igazgatási teendőkkel foglalkozik ugyan, mindamellett azonban még elegendő ideje marad arra, hogy maga is részt vegyen a mezei munkában.

Kisbirtoknak azt mondjuk, melyet rendszeren a gazda családjával együtt szokott megmunkálni, s a mely csak néha igényel külön munkaerőket. A mely birtok e fogalom alá sem esik, a mely tehát egy embernek sem ad teljes és elegendő foglalkozást,

a melynek jövedelme tehát oly csekély, hogy a tulajdonos a maga és családja fentartatása miatt kénytelen munkaerejét máshol is értékesíteni, az ily csekély munkát igénylő s csekély jövedelmet adó birtokot *törpe-, napszámos- vagy zsellér-birtok* néven nevezzük.¹⁾

II.

Hazánkban a régebb közgazdasági elmélet túlnyomólag a nagybirtok mellett nyilatkozott. A nagybirtok előnyös voltát vitatja Bujanovits Eduard, midőn mondja²⁾: »A mezei gazdaság üzésével épen úgy van a dolog, mint egyéb gyári foglalkozásokkal; annál olcsóbban állíthatja ki termékeit, minél nagyobb a vállalat.« E nézet tulajdonkép csak viszhangja az ir viszonyok iránt tartott szakértekezleten nyilvánított véleménynek, mely

¹⁾ Miaskovski: Das Erbrecht I. r. 1882. 8 s k. l. Kautz: Nemzetgazdaságtan 1881. II. k. 45. l. Földes: Nemzetg. és pénzügytan 1881. 109 l. Matlekovits: A földbirtok 1865. 32 l. — Rau (Volkswirtschaftslehre 6. kiad. 1855. 458 l.) a gazdaságok fogalma meghatározásában a szövegben előadottaktól eltér. — Rau fogalommeghatározásában a súlyt az alkalmazott munkára fekteti, de ez magában véve nem lehet elhatározó. Mert a munka alapján egy kiterjedt, nagy s bő, a pusztá járadékban fejedelmi jövedelmet adó legelő s gazdaság, mely azonban csak kevés embernek ad foglalkozást, esetleg a kisbirtokhoz számíthatnák. — Rau fogalommeghatározását Németországban ugyan nem fogadta el az elmélet, de igen is a gyakorlat annyiban, a mennyiben a kis- és középbirtok azonosítatik a parasztbirtokkal, míg a nagybirtok fogalma átvitetik a nemesi birtokra. Ez osztályozás, ha meg is felel az ott létező társadalmi viszonyoknak, nem felel meg teljesen a birtokviszonyoknak, a birtok avagy gazdaság azon fogalmának, melyet a szövegben adtunk. — Nagyobb mérvben áll ez a nálunk szokásos birtokosztályozásra, mely az 1848. előtti társadalmi viszonyainkban gyökeredzik. A divatos elnevezés szerint a parasztbirtok kisbirtok, a nemesi birtok középbirtok, a főnemesek jószágai nagybirtokok, jobban mondva uradalmak. Felesleges arra utalnunk, hogy a nemesi birtokokon, melyek alatt azonban nem értjük az u. n. bocskoros nemesek birtokait, a gazda vagy fia testi munkát általában nem végez, s általában nincs efféle munkával eselédjeinek vagy napszámosainak segítségére. Már e miatt sem felel az meg a középbirtok fogalmának s természetesen annak a társadalmi feladatnak sem, melyet a középbirtoktól a mai kor megkövetel. — A volt nemesi birtokot — értve az u. n. középnemesek jószágait — egyáltalán nem sorolhatjuk a középbirtokokhoz, hanem azokat szükségkép a nagybirtokhoz kell számítanunk.

²⁾ Gazdasági pályamunkák. A haszonbérrendszer.

végelemzésben folyománya az egyénileg felfogott »tisztá jövedelem« elméletének, melyre a régibb angol közgazdák kiváló súlyt fektettek.

Ricardo polemizálva Smith-hel, ki a nyers jövedelemnek előnyt ad a tiszta jövedelem felett, mert a mellett több munkaerő nyer foglalkozást, megjegyzi : »Tegyük fel, hogy ez igaz : mely haszon háramolhatik az országra nagyobb mennyiségű termelő munkaerő alkalmazásából, ha tiszta járadékai és nyereségei együttvéve ugyanazok maradnak, akár ugyanaz a munkamennyiség, akár annál csekélyebb alkalmaztatott? Az ország földjének és munkájának termékei három részre oszlanak : egy rész a munkabérre, a másik a nyereségre és ismét egy másik a járadékra esik. Csakis az utolsó két részből történhetnek levonások adóra és takarításra, az első, ha mérsékelt, a szükséges termelési költséget teszi. Az egyesre, ki 20,000 font tőkét bir, mely évente 2,000 fontot jövedelmez, teljesen közömbös, hogy tőkéje száz vagy ezer embert foglalkoztat-e, feltéve, hogy nyeresége nem csökken és 2000 font marad. *A nép valódi érdeke nem azonos-e? Feltéve, hogy valódi tiszta jövedelme : járadéka és nyeresége ugyanaz marad, semmi jelentőséggel sem bir, hogy a nép tíz vagy tizenkét milliót számlál-e? Képességének tengeri hajóinak és hadseregének s a különféle nem termelő munkáknak fentartására arányban kell lennie tiszta, nem pedig nyers jövedelmével.* ¹⁾

Ricardo tanában a tévedés abban rejlik, hogy a nemzet jövedelmét a tőkés, a földbirtokos szempontjából vagyis egyénileg fogta fel. A nemzet jövedelmének mérlegét ép úgy vonta meg, mint teszi a gazdálkodó egyén, ki kiszámítja a nyers jövedelmet és abból a tiszta jövedelem kitudása végett, leszámítja a termelésre tett kiadásokat. Ilyesféle számításnál a munkabérek termelési kiadást, nem pedig jövedelmet képeznek, vagyis a közgazdaságban terhet alkotnak. De ha a tiszta jövedelmet nem szükkörű, egyéni felfogásból, hanem mint ezt okvetlenül tennünk kell, az egész gazdálkodó nemzet szempontjából vesszük fontolóra, akkor kétségtelenül nem közönyös az, hogy a bizonyos időben ujonnan termelt és fogyasztásra felhasználható, tehát jövedelmet képező

¹⁾ David Ricardo's Grundgesetze der Volkswissenschaft und Besteuerung v. Dr. Baumstark. 1877. 315 s k. l.

értékek — a fenti példát használva — 10,000 avagy 20,000 fontot képviselnek-e? Más kérdés e jövedelem megoszlása a földbirtokosok, a tőkésék és a munkások közt. Szintén más kérdés, hogy e jövedelem hányad része marad meg fölöslegnek és nyer tőkealakot, vagyis teszi az egész nemzet tiszta jövedelmét.

Midőn Bujanovits, az angolok véleménye alapján, a nagybirtok, a nagygazdaság mellett kardoskodik, épen az angoloknak most jelzett szűkkörű felfogásából indul ki, a fősúlyt az egyéni leg felfogott »tiszta jövedelem«-re fekteti.

Az angolok — legalább régebben — különben is nagy előszeretettel viseltettek a nagybirtok, a nagyban való gazdálkodás iránt. Nem tulajdoníthatjuk azt mindenben az elméleti tannak a tiszta nyereségről, mint némelyek teszik; hiszen magok az angol elméleti tanok is jó részben az angol életnek folyamányai. Az angolok előszeretete a nagybirtok iránt összefügg nemzeti sajátágaikkal, hazájuk éghajlati és társadalmi viszonyaival, a nagy mérvben folytatott állattenyésztéssel. Előszeretetők a nagyban való gazdálkodás iránt kimagyarázható abból is, hogy bennök nagy mértékben ki van fejlődve az üzérkedő szellem, a munkamegosztásra és géphasználatra való hajlam. Angliában mintegy megvalósítva láthatjuk Ricardo, jobban mondva a közgazdaság elvont tanai: a járadék, a nyereség, a munkabér személyesítőit: a földesurat vagy járadékélvezőt, a vállalkozót, ki a nyereséget húzza, és végre a munkást, ki a munkabért kapja. S mindegyik ily személyesítő — ha szabad e kifejezést használunk — meg is marad a szerepkörben, melyet neki a közgazdasági elmélet tulajdonit.¹⁾

Némi büszkeséggel és meglelégedéssel utal Galgóczy¹⁾ arra, hogy »Európának, Olaszhon és Anglia után, egy statusa se mutathat oly nagy birtoku förendet, mint Magyarország, az említett két tartomány mellett országunk dicsőségesen megáll, sőt egyeseknél talán meghaladja is azokat; a mellett a birtokterjedtség tekintetében nálunk a középosztály vetekedik egyéb országok és tartományok legnagyobb birtoku osztályával.« S tagadhatlan, hogy Galgóczy e szavai csak hangot kölcsönöznek a nemzetünk-

¹⁾ Roscher *Ansichten der Volkswirtschaft*. 1878. I. k. 241 s k. 1.

²⁾ Magyarország mezőgazdasági statisztikája. Pest, 1855, 94. l.

ben élő érzelemnek. Nálunk nagy az előszeretet és elfogultság a nagy és kiterjedt birtok, a nagy és kiterjedt gazdálkodás iránt. Keressük fel földbirtokosaink bármely rétegét s mindenüt azt a tapasztalatot teszszük, hogy mindenki kebelét az a vágy hevíti, hogy birtoka terjedelmét még jobban kitágítsa. Főleg az Alföldön tapasztalhatjuk ezt. Arisztokratikus gondolkozásunk mellett erre kétségtelenül befolyást gyakorol a tágas róna, mely a szemnek alig enged nyugpontot, a vágyaknak nem szab határt. Folyománya ez a nagyon is hiányos gazdasági értelemnek s a külterjes gazdálkodásnak. Nálunk, mondhatni, általános a nézet, hogy csak az szerzett, ki tágította földbirtoka terjedelmét. A birtokjavítás, a birtokfelszerelés s a birtok értékének és jövedelmének emelése nálunk alig esik a szerzés fogalma alá.

Ujabb iróink, kik behatoltak a közgazdaság tudományába, nem osztják a nemzet elfogultságát a nagybirtok iránt, s kivált nem barátjai annak az óriás terjedelmű birtoknak s gazdaságnak, mely csak nagymérvű külterjes gazdálkodás mellett tartható fenn. Sürgetik is a belterjes gazdálkodást. Ez pedig okvetlenül eredményezi az egyes gazdaságok területének kisebbedését. Minél belterjesebb a föld művelése, területileg annál kisebbé válik és válhatik is a gazdaság terjedelme. A területileg talán kicsi s a mostanihoz képest talán törpe gazdaság is, a belterjesebb művelés folytán, igen nagy gazdaság lehet s a birtokosnak anyagiilag sokkal jobb s kedvezőbb állást biztosíthat a mostani kiterjedt birtoknál. A belterjes gazdálkodás lehetősége, terjedelme s minősége azonban — s ezt megjegyezni tartozunk — sok tényezőtől függ. A népesség, a tőke, az értelem bősége mellett okvetlenül elhatározó befolyást gyakorolnak a talaj és éghajlati viszonyok. Sürgetni, igen is sürgethetjük a belterjesebb művelést, de annak mértéke, minősége iránt általános, mindenütt és mindenki által követendő szabályt nem alkothatunk.

III.

A nagybirtok javára felhozzatik, hogy annak élén magasabb képzettségű, úgy általános, mint gazdasági ismeretekkel bíró egyén áll. Az, a tudományt párosítva a gyakorlattal, a birtokot sokkal jobban műveli s czélszerűbben is rendezi be. Képzettségénél, magasabb állásánál fogva, minden bárhol történt nevezete-

sebb felfedezést, jelesebb találmányt, vonatkozzék az a föld javítására vagy a jobb és megfelelőbb gépek használatára, ha azt megismeri, jószágán azonnal alkalmazhatja is. De épp e képzettség, valamint a rendelkezésére álló anyagi eszközök neki alkalmasat és módot nyújtanak, hogy önmaga is tegyen kísérleteket s a nyert eredményeket felhasználja a gazdaságvitel, a művelésmód javítására. Magasabb értelmisége, nagyobb világismerete, az üzleti életben való jártassága őt arra képesítik, hogy a gazdaságvitelt a viszonyokhoz alkalmazza; oly czikkeket termel, melyek eladására bizton számíthat. Nagyobb jövedelme, gazdasági függetlensége őt arra is képesítik, hogy termékeit, ha indokoltnak találja, ne dobja mindjárt piacra, hanem azokat akkor értékesítse, mikor a legjobb kelendőségnek örvendenek. Magasabb képzettsége folytán a gazdaságában szükséges anyagok és szerek közt kiválaszthatja a legjobbakat, a legczélszerűbbeket. A nagybirtokos személyében összpontosítva látjuk mindazokat a fényes tulajdonokat, melyeket a nagyiparosban és nagykereskedőben keresünk s többnyire meg is találunk. A nagybirtokos személyében egyesül a magas vállalkozási szellem a viszonyok éles be- és átlásával s a magasabb általános és gazdasági képzettséggel. Szóval egy magasabb eszményképpel, egy hódolatot követelő hatalmas egyéniséggel állunk szemben. — Ezzel szemben a kisbirtokos olyannak ecseteltetik, ki megrögzött előítéleteknek rabja, ki nem gondol gazdasága javítására, okszerűbb berendezésére, hanem makacsul ragaszkodik a régihez, a megszokotthoz. A kisbirtokos az elméletben épp oly törpe, a mily kiváló és fenkölt szellemű a nagybirtokos. Az elméletben tehát két teljesen ellentétes személylyel találkozunk. E személyek képviselőit kétségtelenül az életben is megtalálhatjuk, de nem szükségképen, mintha máskép nem is lehetne. ¹⁾

Ha megvizsgáljuk a nagybirtokos személyéhez kötött előnyöket, azok feltételezik, hogy az illető meg is feleljen az ecsetelt

¹⁾ V. ö. Kautz. Nemzetgazdaságtan II. k. 1881. Földes. Nemzetg. és pénzügytan 1881. Matlekovits. A földbirtok 1865. Miaskovski. Das Erbrecht I. k. Bernhardi. Versuch einer Kritik der Gründe, die für grosses und kleines Eigenthum angeführt werden. Pétervár. 1849. II. kiad. Passy. Des systemes de culture 1853. II. fejt.

eszménynek s valóban magasabb képzettségű, genialis gazda és vállalkozó legyen, ki a gazdálkodást életszükségnek, életfeladatnak tekinti, és a ki magát a választott pályára úgy elméletileg, mint gyakorlatilag teljesen kiképezte. Ha azonban a birtokos nem felel meg az eszménynek, vagy épp ellenkezőleg attól nagyon is távol esik, ha az teljesen törpe egyéniség, ki birtokában csak dúslakodni akar, ki esetleg nem csak birtoka jövedelmét, hanem még állagát is elfecsérli, arra terhet teherre rak, vagy azt a pillanatnyi jövedelem kedvéért kiszívja, kizsarolja, pusztítja, még akkor is állanak-e a birtokos személyéhez csatolt nagy előnyök? Nem! Ellenkezőleg, az előny csapássá vált. A termő erejében megrongált földbirtok nem felel meg feladatának az élelemadásában. S minél nagyobb a birtok, mely henye, rossz, vagy épp romboló gazdálkodással elvonatik rendeltetésétől, annál nagyobb a gazdasági kár.

Egyébként tény az, hogy a nagybirtokos személyéhez csatolt előnyök csak ott igazak és csak ott állhatnak meg, a hol a nagybirtokosok maguk igazgatják és vezénylik gazdaságukat és fiaikat gazdáknak, a szó igazi értelmében, nem pedig uraknak nevelik. Viszont a kisbirtokosok terhére rótt hátrányok csak ott igazak, hol nincs gondoskodva a nép általános és szakneveléséről. Ily országban, a kellő nevelés hiányánál fogva, a kisbirtokos osztály csakugyan rabja az előítéleteknek, a megrögzött szokásoknak s nem érez magában semmi haladási vágyat, hanem görcsösen ragaszkodik és tapad a régihez.

Megfelelnek-e a mi nagybirtokosaink az ecsetelt eszménynek? »Az a kár« — mond Benczur — ¹⁾ »hogy hasznát nem vehetjük, mert nálunk legalább a nagyobb birtokosok nem igen bajlódnak a gazdálkodással, hanem fogadott emberekre bizzák azt, miben aztán van köszönet néha, de rendszerint nem nagy.« A nagybirtokokon, sőt még a nagy haszonbértirtokokon is a tisztai kezelés járja. Az értelmes tiszt kezelése okvetlenül előnyösebb és hasznosabb az értelmetlen birtokos kezelésénél; feltéve, hogy neki szabad kezet engednek s rendelkezésére bocsátják mindazokat az anyagi eszközöket, melyek a gazdaság javítására és

¹⁾ A magyar hitbizományok átalakításáról. Koszoruzott pályamunka. 1847. 118 l.

előmozdítására szükségesek. De tény az, hogy a tiszt soha sem helyettesítheti teljesen a gazdát s egyáltalában nem felel meg azon társadalmi hivatásnak, melyet az öngazdálkodó nagybirtokos teljesít és melyet a mai korban betölteni is köteles. A nagybirtokosnak egyik kiváló s fő hivatása az, hogy példája által szorgalomra, jobb gazdálkodásra s gazdaságvitelre buzdítsa a szomszéd közép- és kisbirtokosokat. Bizonyításra sem szorul, hogy azt a munkás szellemet, azt a munkavágyat és tetteröt, melyet a munkás tulajdonos példája által felébreszthet, soha sem fogja életre hívhatni a tiszt, a fizetett ember.

Ha nagybirtokosaink nem teljesítik azt a társadalmi és gazdasági hivatást a munkásság és munkavágy terjesztésében, talán megfelelnek ama másik, szintén fontos feladatnak, hogy példát szolgáltatassanak a gazdaságvitelben, a jobb és czélszerűbb földmivelésben? »Abban lehetne keresni a nagy uradalmak jelentőségét Magyarországra nézve« — mond Ditz Henrik ¹⁾ — »hogy az okszerű mezőgazdaság tanítójaiként hivatvák a népre hatni. De ez állomást sokkal jobban töltenék be, ha kiterjedésök csekélyebb volna, mert a fenforgó tetemes különbség mellett nem meri a paraszt gazdaságát a nagybirtokoséval párhuzamba állítani. *Az ügyek mai állása szerint úgy rémlik a paraszt előtt, mintha terjedelmesebb jószág okszerűséggel járna, mintha mitsem lehetne abból az ő jószágán foganatosítani, mi nagyobb jószágban oly világosan mutatja áldásos következményeit.*« A nagybirtok hazánkban, ezek szerint, az okszerűbb gazdálkodás helyett a balfogalmaknak, az álnézeteknek nyújt tápot. S valóban nagyrésztben ennek róhatjuk terhére az alföldi parasztjaink közt uralkodó álnézetet a vagyongyarapításról, mely őket arra bírja, arra ösztönzi, hogy folytonosan tágítsák birtokukat, s kellő felszerelés nélkül hagyják úgy régi, mint új birtokukat s folytassák mind a kettőn a régi megszokott külterjes és felületes gazdálkodást. Ez álnézetnek, e fogalomzavarnak róhatjuk azután jó részben terhére az annyira egyenlőtlen terméseket és jövedelmeket. — De meg kell jegyeznünk azt, hogy az, mit nálunk elkereszteltek nagybirtoknak, nem is esik e fogalom alá. A nálunk u. n. nagybirtok bátran odasorolható a latifundiumokhoz. S nálunk ép az a baj, hogy alig van igazi nagybirtokunk.

¹⁾ A magyar mezőgazdaság. Ford. Halász Gábor. Pest, 1865. 90 l.

Némely érvre a nagybirtok mellett később még vissza fogunk térni; itt és e helyütt csak néhány észrevételt akarunk tenni a nagybirtokos spekulatív szellemére. Első sorban is meg kell jegyeznünk, hogy a földbirtok természeténél fogva nem engedti teljes kifejlődésre jutni a gyáros, a kereskedő spekulatív szellemét. Ha igen, akkor alig szólhatunk többé mezőgazdasági birtokról, hanem inkább iparos birtokról, iparos telepről. A mezőgazdasági termelést, miután az a talaj, az éghajlati viszonyok befolyása alatt áll, de meg azért is, mivel a termelésben magában bizonyos rendet kell tartani s mindezek korlátot szabnak a szabad mozgásnak, nem lehet oly hirtelen megváltoztatni, oly könnyen átalakítani, mint az iparos termelést vagy a kereskedelmi irányt. A gazdasági termelés megváltoztatása, átalakítása a mellett, hogy nagy tökeszükséglettel jár, éveket vesz igénybe. ¹⁾

Különben a gazda üzérkedő szelleme úgy önmagának, mint a társadalomnak is árthat. Ha szüktermésű években a nagybirtokosok a jobb árak kedvéért késlekednek gabonájuk eladásával, vagy azt esetleg külföldre szállítják, hol még nagyobb árakat kaphatnak, az üzérkedő szellem használhat a tulajdonosoknak, de annak árát a kenyérre szorult munkás-népesség esetleg életével fizeti meg. A mai közlekedési eszközök csaknem teljesen kizárják az üzérkedés visszaéléseit. Bátran mondhatjuk ugyanis, hogy azok, ha nem is évszázadokra, mint némelyek mondják, hanem kétségtelenül évtizedekre kizárják azt, hogy a népet éhségek tizedeljék és pusztítsák. Korunkban alig tarthatunk a nagybirtokosok vészes üzérkedésétől; de igen is megtörténhetik, hogy az üzérkedés, a terményeladással való késlekedés magoknak a birtokosoknak okozhat nagy károkat. De a spekulatív szellem kifejezésre juthat u. n. gabona-törvényekben, a gabonabehozatal eltiltásában, vagy annak súlyos vámok által való megnehezítésében. Ezek árát a fogyasztó közönség fizeti meg.

2. A nagybirtok mellett érvényesített tárgyi okok közt első sorban említetnek a munka megtakarítás, a munkamegosztás és egyesítés, a géphasználat érvei. ²⁾

¹⁾ Wagner Adolf Lehrb. der pol. Oekonomie. Grundlegung II. kiad. 1. r. 675 l. Miaskovski. Die Gebundenheit des Grund u. Bodens. Hildebrand és Konrad Jahrbücher. 1873.

²⁾ L. még Rau. Grundsätze der Volkswirtschaftslehre. 6. kiad. 1855. I. k.

A munkamegtakarításra vonatkozólag említették Young Arthur számítása, mely szerint a kisbirtokon, mely csak egy igát igényel, s a mely csak a bérlőnek és egy béresnek ad foglalkozást, egy ember csak 15 acreot művelhet; egy lóval pedig csak 10 acreot lehet megmunkálni. A nagyobb birtokon, melyen három igát és három bérest tartanak, minden munkás $18\frac{1}{2}$ acreot munkálhat meg és $14\frac{2}{2}$ acre megmunkálására egy ló is elegendő. Ezt figyelembe véve, egy 10,000 acerenyi terület, az első nemű gazdaságokra elosztva, 666 munkást és 1000 lovat igényel, ellenben az utóbbi nemű gazdaságokra elosztva, csak 545 munkást és 681 lovat követel. Megtakarítható tehát 121 ember és 319 ló munkája, illetőleg a lovak töke értéke, a mi iparos vállalatoknál vagy a hozadékot nagyobbító javításokra használható. ¹⁾

A munkamegtakarítás érvére csak azt jegyezzük meg, hogy minden kétségen felül áll az, hogy gazdaságilag annál előnyösebb, minél kevesebb munkával és költséggel jár valamely termény előállítása, mert valószínűleg annál kisebb is lesz forgalmi értéke és annál inkább szolgálhat általános fogyasztási czikkül. Tagadhatlan az is, hogy a megtakarítás érve, az egyéni leg felfogott tiszta jövedelem szempontjából, egyáltalán nem eshetik kifogás alá. De mindamellett a ridegen felállított munkamegtakarítás úgy közgazdasági, mint társadalmi szempontból sok kifogás és megszorítás alá esik. Nem akarjuk magát a számítás helyességét bővebben feszegetni. Annak helyessége és általános érvénye feltételezi az egyenlő talajviszonyokat, az egyenlő műveléságakat és művelésmódokat. A tapasztalat épp ezt az egyenlőséget nem igazolja. De még egyenlő talajviszonyok és műveléságak mellett is fel lehet tételezni, hogy a kisebb birtokos több gondot fordít birtokának művelésére, a birtokba több munkamenyiséget és munkaerőt fordít.

De a munkamegtakarítás a végletekbe mehet s oda vezethet, hogy annak hatása alatt a földbirtok rendeltetésének vagy általában nem, vagy csak egyoldalulag fog megfelelni. A szántóföldek átalakíttatnak rétekké, legelőkké, vagy esetleg vadassokká; a több munkaerőt igénylő termények, mint a cukor-

¹⁾ Bernhardi id. m. 35 l.

répa, len, kender, főzelékek stb. nem termeltetnek. Továbbá az egyéni szempontból helyes munkamegtakarítás nem épp előnyös közgazdaságilag is. Ha a mezőgazdaságban mellözött munkaerő nem talál alkalmazást az iparban, az a közgazdaságra nézve elveszett. Nem csak hogy nem gyarapítja a nemzet jövedelmét, hanem csökkentőleg hat a tökegyűjtésre. A mellözött munkaerő, daczára, hogy hozzá nem járult a termeléshez, a nemzet jövedelmének előállításához, abban mint fogyasztó mégis kikéri a maga részét. Míg tehát más birtokviszonyok s ezek létesítette gazdálkodás mellett az illető munkaerő a fogyasztására szükséges jövedelemrészt munkaerejének alkalmazása által vette volna igénybe, tehát a termelés is gyarapodott volna, addig azt most a kisebb termelésből könnyöradományok vagy szegényadók alakjában kapja meg. A munkamegtakarítás így válhatik közgazdaságilag hátrányossá. Szükségtelen említenünk azokat a társadalmi hátrányokat és veszélyeket, melyek abból erednek, ha képes munkaerők kizáratnak a termelésből és pusztán a fogyasztásra szoríttatnak.

A munkamegosztásra és egyesítésre, a géphasználatra alapított érvek az iparos termelésből meríttetnek. A munkaerők jobb kihasználása, termelőbbé tétele s ezzel kapcsolatos gazdaságosabb vagy olcsóbb termelés tényleg áll is az oly gazdaságokban, melyek egyszersmind iparvállalatok. Az ily gazdaságokban lehetséges a nagyobb munkásszemélyzet tartása s munkaerejének teljes kihasználása, a mennyiben az iparüzemek télen is adnak foglalkozást, tehát oly időben, midőn a mezei munka szünetel. Effőle iparos telepen lehetséges a gép, például a cséplőgép jobb s teljesebb kihasználása, a mennyiben a gőzmozdony a mezei munka által nem igényelt időben a gyárban tesz szolgálatot.

De nem azonosak a viszonyok a csak mezőgazdaságilag használt birtokokon. A munkamegosztást és munkaegyesítést csak megszorítással lehet foganatosítani, mert a mezőgazdaságban bizonyos eszközlések csak meghatározott időben teljesíthetők és teljesítendőek is. A munkateljesítés e kötöttsége nem engedi teljes érvényre jutni azt a nagy előnyt, melylyel a munkamegosztásban és egyesítésben a nagyiparos a kisiparos felett bír. E mellett a figyelmet ki nem kerülheti, hogy a nagybirtok idegen, többnyire bérlett munkaerőket alkalmaz. A cselédek, a nap-

számosok bizonynyal nem dolgoznak annyi odaadással, szeretettel, lelkiismerettel, mint a kisbirtokos, ki sajátját műveli s ki a munka teljes hasznát önmaga élvezi. A nagybirtokokon a munkásokat folytonos felügyelet alatt kell tartani, s az ellenőrzési költségek sokat levonnak a tiszta nyereségből.

Ez elméleti igazságot támogatja például a volt halberstadti fejedelemségben tett az a tapasztalat, hogy a legjobban birják magokat azok a földművesek, kik 50 morgenig birnak s idegen munkaerőre nem szorulnak; a legrosszabb azoknak a gazdáknak a helyzete, kiknek birtoka 50—100 morgen, és a kik már kénytelenek idegen munkaerőket alkalmazni, de a melyeket nem képesek teljesen kihasználni. ¹⁾ Hazai tapasztalat is bizonyítja ez elmélet tanait. »A mi alacsony terméseink mellett és *kizárólag búzatermelő* gazdálkodási modorunknál fogva, midőn az év nagy részében nincs szükségünk munkásra, a béres, vagyis az esztendő cseléd munkáját drágának tartjuk stb.«, mondja a mezőgazdasági bajok iránt 1880-ban tartott tanácskozmányban a szakvélemény. ²⁾

A munkának időhöz kötöttsége okozza azt is, hogy a gép a gazdának nem biztosítja azt az előnyt, azt a munkamegtakarítást, melyet az az iparosnak nyújt. Az iparos a gépet folytonosan használhatja, a gazda azonban csak időközönként, midőn épp azt a munkát lehet végezni, melyre a gép alkalmas. A gazdaságban a gép sok esetben csak az állati munkaerőt szorítja ki. A gőzekéről például tény az, hogy rendkívüli drágasága mellett azt eszközli, hogy az állatot nem használják a szántásnál, de azért az állattartást nem teszi nélkülözhetővé. E gép mellett még mindig szükséges az állattartás némely mezei munka végzésére, de főként trágyanyerés miatt, megdrágítja tehát az állattenyésztést. A megtakarítás számításában az összes tényezőket kell tekintetbe venni. Így számításon kívül nem lehet hagyni a tőkét, melyeket a gépek beszerzése igényelt, e tőkék kamatait, a gépek javítására évente fordítandó költségeket. A mérleg másik oldalán természetesen szerepel a jobb munka és a nagyobb hozadék, pél-

¹⁾ Bäuerliche Zustände in Deutschland. II. k. 138 l.

²⁾ Orsz. m. gazd. egyesület által tartott enquete-tárgyalások. I. f.

dául a különbözet nyomtatás és gözcséplés közt, az állati és a gözeke-szántás közt.

Különben a géphasználat nem kiváltsága a nagybirtoknak. »A kis gazdaság ellen azt a hathatós kifogást teszik«, — mond Laveleye ¹⁾ — »hogy az nem engedi meg a géphasználatot, s az, mint mondják, kényszerítve van a legkezdetlegesebb földművelési eszközök használatára, s e tekintetben a művelés alacsony fokáról fel nem emelkedhetik. Ezt mint ellenvetést, de még vitát sem tűrő tételnek állítják fel; legalább Angliában, úgy hiszem, ez a nézet.«

»Ennek megczáfolására hivatkozom arra, hogy a flandriaiaknak köszönhetjük a legjobb ásókat, boronákat, taligákat és ekéket — hosszú időközön át brabant ekék szállítottak Flandriából Angliába. Erre ugyan azt lehetne válaszolni, hogy azok kezdetleges és nem drága eszközök. Erre megint azt felelem: Méltóztassanak megnézni azokat az eredményeket, melyeket azok Flandriában napjainkban létesítettek.«

»Angliában az általánosan használt gépek közt a legdrágább a cséplőgép. E gépet megtalálhatjuk Flandria minden vidékén. Közösen megveszi azt néhány gazda és sorban használja; vagy megveszi azt valami falusi ember, sokszor a molnár, ki sorban eljár a bérlőkhöz és végzi azoknál a cséplést napszám mellett, vagy részre. Ugyanekképp bánnak el majd a gözekével, a mint annak használata előnyösnek bizonyul.«

»A komlónak jó állapotban való eltarthatása végett annak préselésére igen drága gépek szükségesek. Poperinghenben, a komlótermő vidék központján, a hatóság maga vette meg a gépeket s a farmerek a préselésért szabott díjakat fizetnek, a mely eljárás hasznos a farmereknek, de jövedelmet hoz a városnak is.«

Hazánkban a gözcséplőgépek iránt hason eljárást tapasztalhatunk. Nálunk is megtalálhatjuk a közös vásárlást, a napszámban, többnyire azonban részért dolgozó gépeket; sőt láthatjuk azt is, hogy az ily gép tulajdonosa a falusi molnár, a kis gözmalom birtokosa. Mindez kétségtelenné teszi, hogy a géphasználattól a közép- és kisbirtokosok sincsenek elzárva. Minden-

¹⁾ Cobden Club : Systems of land tenure in various countries. London, 1881. 455 l.

esetre tény az, hogy a géphasználat a közép- és kisbirtokosoknak többbe kerül. Annyiban, a mennyiben a gép az ide-oda való hurczolás, járás által többet és gyorsabban romlik, de több időt is tölt veszteg. Áll ez különösen ott, hol a falusiak nem tartanak közös szérüskertet.

3. A nagybirtokok előnyére felhozzák, hogy azokon lehetséges a gazdasági ipar üzése: a serfőzés, szeszgyártás, cukor-, keményítő- és olajgyártás. A nagybirtokok képesek a nemesebb fajú állatok tartására s e mellett a tejgazdaság üzésére. Képesek mindezekre a tulajdonos szakértelme folytán s meg azért is, mert a tulajdonos az egyes ágakra a megfelelő szakképzettséggel bíró egyéneket alkalmazhatja. A mellett a nagybirtok tulajdonosának hitelképessége is nagyobb. A birtoka által nyújthatott fedezet folytán könnyen szerezhethet hosszú, járadékszerű törlesztés alá eső kölcsönt, mely őt felmenti a hitelviszonyok hullámozásaitól. Épp e hitelképesség, kapcsolatban azzal, hogy a nagybirtok rendszeren egy tagot is képez, a nagybirtokost képessé teszi talajjavítások, lecsapolások, alagcsövezések, öntözések stb. fogatosítására, s mindezek által tetemesen emelheti a birtoknak úgy hozadékát, mint jövedelmét. — Midőn megemlékeztünk a nagybirtokos személyes tulajdonaival kapcsolatos előnyökről, már említettük a nagyban és ennek folytán olcsóbban való vásárlást, a termelt cikkek eltarthatását addig, míg azoknak nagyobb és jobb kelendőségük lesz. Kiegészíthetjük az ebben vitatott előnyt még azzal az érveléssel is, hogy az a nagyobb és tömegesebb termelés folytán tömegesebben is rendelkezik eladásra kész cikkek felett. A kereskedők, a gyárosok, péld. malinok szivesebben vásárolnak a nagybirtokostól és annak nagyobb árt is adnak, mivel szükségletüket tömegesen fedezhetik s egy minőségű árut kapnak, s nem kell az árukat apró, különböző minőségű részletekben összevásárolniok, mely vásárlásnál nem kerülhetik ki a közbenjárókat, kiket szintén díjazni kell. Mellőztetik tehát némileg a felesleges közbenjáró a termelő és fogyasztó közt.

Mi a gazdasági ipart és a tejgazdaságot illeti, nem hagyhatjuk figyelmen kívül a szövetkezetek történetéből meríthető tapasztalatokat. Az egykori halberstadti fejedelemség gazdasági vázlatában a következő tudósítást olvashatjuk: ¹⁾ »Az 1870 óta

¹⁾ Bauerl. Zustände. I. k. 149. l.

alapított 9 cukorgyár közt csak egyetlen egy nem indult meg mint részvénygyár, de 7 év múlva ez is azzá alakított; a többieket mind magok a földbirtokosok, részben mint p. o. a hornburgit, münslebenit, alderstedtit stb. csak is parasztbirtokosok létesítették azon határozat mellett, hogy minden részvény után 3, 4, 5, 8, 10, 14 vagy 15 morgen cukorrépával lesz ültetendő. Van ezek közt két oly gyár is, az alderstedti és az oscherslebeni, mindkettő 1880-ban kezdte meg működését, mely részvényenként csak 3 illetve 5 morgen répát kíván, s a mely két gyár oly gyárak területén keletkezett, melyek a répát a kisbirtokosoktól haszonbérbe vett földeken termelték. E két gyár alapításának tehát az a jelentősége is van, hogy a birtokosok magok is belátták a haszonbérbeadások káros voltát s most visszatérnek az egészségesebb viszonyra: az üngazdálkodásra. « Ez például szolgálhat arra, hogy a kisbirtokosok sincsenek elütve a gyáralapítástól. Természetes, hogy e célra szövetkezniök kell. Valamint igaz az is, hogy a szövetkezésre való fogékonyság magában véve nagyobb értelmi képzettséget, de még erkölcsi műveltséget is feltételez.

Svájcban a tejgazdaságot a kis apró birtokosok szövetkezetei üzik. De a szövetkezetek más irányokban is biztosíthatják a kisbirtokosoknak a nagybirtokosoknak tulajdonított előnyöket. A fogyasztási szövetkezetek megadják a módot és az alkalmat a nagyban és a tömegesen való vásárlásra, vagyis a cikkeknek olcsón és jó minőségben való beszerzésére. — A raktárszövetkezetek a kis birtokosoknak lehetővé teszik terményeik tömeges elárusítását, a nagyobb kelendőség, a jobb árak bevarását.

Mi a talajjavításokat illeti, a feltevés az, hogy a nagybirtok tagosítva van, ellenben a kisbirtok nincs. De e feltevésnek nem kell szükségkép a való életben is ugy lennie. Nem szükségkép képez a nagy birtok egy tagot, kerek egészet, s nem szükségkép történik az, hogy a kisbirtok részei szanaszét szórvák, keveredettek. A kis birtokok ép ugy lehetnek tagbirtokok, mint a nagybirtokok részei szétagoltak, keveredettek. Habár kétségtelen az, hogy a nagybirtokosok különösen némely talajjavítások fogantatásában egészen függetlenül és önállóan járhatnak

el, másokban már befolyásuknál fogva könnyebben érhetnek célra, másrészt az is igaz, hogy a kisbirtokosok nincsenek elzárva attól, hogy közös akarattal, kölcsönös támogatással végezzék vagy végeztessék el a szükséges és indokolt talajjavításokat és szerezzék be az azokra szükséges tőkét. Nehézséggel csak a kezdeményezés jár. Akadályul csak az értelmetlenség szolgálhat, hol azonban megvan a kellő értelem, ott a talajjavítások fogantatására meg is van a hajlam, létesül is a szükséges, a közös célra való összműködés.

A nagybirtokosnak a hitelügyben tulajdonított előnye szintén bizonyos korlátozások alá esik. Eltekinthetünk attól, hogy az ugynevezett »személyes,« helyesebben »üzleti« vagy más néven »mezőgazdasági« avagy »termelési« hitel dolgában a nagybirtokos, a mezőgazdasági üzem természeténél fogva, nem versenyezhet az iparossal, a kereskedővel és annak nem állnak oly bőven és oly jutányosan rendelkezésére a hitelforrások, mint ezeknek. Vizsgálatainkban, a dolog természeténél fogva, azon különbségekre kell szorítkoznunk, melyek a hitelügyre vonatkozólag a kis- és nagybirtokosok közt léteznek. Ebben a vizsgálatban némileg fel kell tételeznünk azt, hogy a birtokos osztály rendelkezésére álló kölcsön-tőkék meg is felelnek a mezőgazdaság szabta feltételeknek és igényeknek s a birtokos osztály különös körülményeinek.

A nagybirtokos ama kétségtelenül nagy előnnyel bír, hogy hitelszükségletét lassu, járadékszerű törlesztés alá eső kölcsönökkel fedezheti. Ily hitel birtokában magát teljesen függetlenítheti a hitelviszonyokban beállható rázkódásoktól. A hitelválságok, a töke áremelkedései őt teljesen nyugton és biztoson hagyják, nem zavarják gazdasági terveit, s nem teszik ki őt azon veszélyeknek és áldozatoknak, melyeknek a töke illetve a hitel felmondhatósága esetén kitéve volna. Bizonyos az is, hogy a kisbirtokos az ilynemű hitel igénybevételében nem versenyezhet a nagybirtokossal. Ha megszerezheti is azt, ez neki nagy árkülönbözet mellett sikerül. A kisbirtokos ebbeli hitelét nagy mérvben megdrágítják a mellékköltségek. De az is bizonyos, hogyha a kisbirtokosok egyesülnek s a sok kis apró kölcsön helyett együttesen vesznek fel nagyobb kölcsönt, talán teljesen

hason ár mellett biztosíthatják magoknak a törlesztés előnyeit, a hitel állandóságát. ¹⁾

Az üzleti hitelt érdeklőleg bizonyos az, hogy a nagybirtokosnak inkább áll módjában azt magának megszerezni és biztosítani, mintsem a kisbirtokosnak s hogy azt sokkal olcsóbban is kaphatja meg. De egyelőre a mezőgazdasági üzemnek megfelelő hitel a nagybirtokosnak sem áll oly bőven rendelkezésére. Az e nemű hitelt a legolcsóbban szolgáltató bankok csak is három havi kölcsönöket adnak, holott például csak a hizlalásra megkívántató hitelnek is hat havinak kellene lennie. E téren azonban ismét látjuk és tapasztaljuk, hogy a kisbirtokos-, sőt az apróbirtokosnak is nagy szolgálatokat tehet a szövetkezés. A Németországban napról napra mind nagyobb mérvben elterjedő Raiffeisen-féle kölcsönpénztárak a kis birtokosnak lehetővé teszik, hogy nemcsak üzemi költségekre, hanem gazdasági felszerelvényekre és javításokra is, sőt földbirtok vételére is megkapják a megfelelő, sőt valóban olcsó hitelt.

A kisbirtokos, mint láttuk, az itt tárgyalt dolgokban csak addig szenved hátrányt a nagybirtokossal szemben, míg egyedül és elszigetelten áll. De amint kilép az elszigeteltségből, a mint szövetségre lép társaival s azokkal együtt működik, vitássá és kétségessé teheti a nagy birtokosnak tulajdonított előnyöket, mert mind azokat magának is biztosíthatja.

4. A nagybirtokok további előnyére érvényesítik, hogy azokon csak kevés fogyasztatik s így sok felesleg marad a többi népesség táplálására. Előmozdítják tehát a bő népességet, az ipar fejlődését, az utóbbit már azért is, mert az ipar készítményei vevőkre találnak a jobbmódu gazdáknakban.

Ez az egész okoskodás abból a feltevésből indul ki, hogy a kisbirtokos önmaga fogyasztja el terményeit. Ha a kisbirtokok

¹⁾ Ezzel koránt sem akartuk bizonyítani avagy csak mondani is, hogy a kisbirtokosnak afféle, a nagybirtokosnak annyira előnyös hosszú törlesztésű, u. m. jelzáloglevél-hitelre volna szüksége, vagy hogy neki csakis az efféle hitel használata előnyös és czélszerű. Csak utalni kívántunk arra, hogy a kisbirtokosnak sem ép lehetetlen az efféle hitel megszerzése. Sőt ellenkezőleg, nézetünk e tárgyban az, hogy a kisbirtokos érdekeinek is kedvez a felmondhatlanság, de neki a túl hosszú törlesztéses adósság sem nem szükséges, sem nem czélszerű. Míg a nagybirtokos teljesen, a közép-

azonosítatnak a törpe birtokokkal, vagy Ran elnevezését használva, napszámos-birtokokkal (Taglöhnerstellen), ez a felfogás, de csak részben elfogadható. A napszámos-birtoknak igen is az a feladata, hogy ellássa a munkást és családját a legszükségesebb élelmi czikkekkal. Az ily birtok nem igen juttat fölösleget a piacra. — De a kisbirtok, mint azt mi értelmeztük, nem esik össze a napszámos-birtokkal. A kisbirtoknak a tulajdonos és családja összes szükségleteit kell fedeznie. E szükségletek pedig nem szorítkoznak pusztán az élelmi czikkekre; hanem magokban foglalják a ruházkodást, fűtést, világítást, nevelést, adót. E szerint világos és bizonyos az, hogy a kisbirtokokon okvetlenül kell felesleget termelni, melyből fedeztethessenek az élelmi czikkeken kívül még meglevő egyéb szükségletek.

A kérdés, helyesen formulázva, nem az, hogy a kisbirtokok termelnek-e felesleget, ezt már a dolog természeténél fogva kell tenniök; hanem az, hogy a kis- vagy a nagybirtok szolgáltat-e több felesleget élelmi-czikkeken. Ezt a kérdést a tapasztalat a kisbirtok javára döntötte el. Igen érdekes ez irányban az, mit Ditz már idézett munkájában felhoz. »Vásárhely (H.-M.-Vásárhely) 11 □ mfnyi határon 42,500 lakost táplál és ezen felül 763,000 mérő gabonát s kereskedelmi növényt visz ki, tehát □ mérföldenként 3800 lakost táplál 70,000 mérőnyi kivitel mellett.« »Mágócs, hiába csak felényi a népessége, mint Vásárhelyé, felényit sem exportál, mint Vásárhely t. i. nem visz ki 35,000 mérőt egy □ mérföldről.«

A tan, hogy a nagybirtok több élelmi felesleget ad a kisbirtoknál, a régebb angol közgazdasági irodalomban és nézetekben gyökeredzik. Ennek czáfolatára az újabb angol közgazdák a csatorna-szigetekre hivatkoznak s érdekes lesz, ha e hivatkozást ide iktatjuk. »A csatorna-szigetek területe -- mond

birtokos tulnyomólag jövedelmében a járadékra és nyereségre van utalva, addig a kisbirtokos e jövedelmek mellett még a munkabért is élvezi. Ép ennek folytán adósságait nemcsak törlesztheti, hanem köteles is gyorsabban törleszteni. A kisbirtokos feladatának csak akkor felel meg, ha az általa élvezett járadékon és nyereségen kívül még munkabérének egy részét is adósságának törlesztésére fordítja. Csak ha ezt teszi, lesz képes esetleg hitel útján is megszerezni azon aránylag nagyobb tőkét, melyet birtokának felszerelése és jó karban tartása igényel.

Brodrick ¹⁾ — mintegy 50,000 acre-ot térszen, de a művelésre alkalmas terület alig haladja meg a 37,000 acreot, melynek több mint fele Jersey szigetére esik. Az összes szigetek népessége mintegy 90,000, ebből mintegy 56,000 Jersey szigetére esik, tehát az acreokhoz viszonyítva, háromszor oly sűrű mint Anglia és Wales népessége. A mezőgazdaságban elfoglalt népesség viszonyyszáma még nagyobb, miután Jerseyben és Guernseyben minden négy acrera egy gazda számíttatik. Jerseyben a földbirtokosok száma 2500—2800 közt tétetik, a birtok átlag pedig nyolcz, kilencz acrera, de sok piczi birtok, épp úgy mint Franciaországban és Angliában, veteményes kert vagy oly emberek kezén van, kiknek a gazdaság csak mellékfoglalkozás. A legnagyobb birtokok területe Jerseyben ritkán haladja meg a száz acreot, Guernseyben az ötven acreot. A legtöbb birtok (farm) a tulajdonosok által annyi szorgalommal és ügyességgel műveltetik, hogy inkább e tulajdonoknak köszönhető az elért eredmény, mintsem a talaj vagy éghajlat különös kedvezésének. De bármi mértékkel méressék is az, annyi bizonyos, hogy a csatorna-szigetek mezőgazdasága kimagaslik Európa összes országai földművelése közül. Ha a birtok árát fogadjuk el gazdasági értéke mértékének, úgy találjuk, hogy Jerseyben ép oly általánosan fizetnek egy acreért 200 £, mint nálunk Angliában 50 £, — de ne képzeljük, hogy ez árt városi telkekért adják, hanem közönséges mezei birtokokért. Ha az átlagos haszonbért (járadékot) tekintjük, látjuk, hogy az a szegényes talaju birtokokért acreként fizetett 4 £-től — felemelkedik egészen 10—12 £-ig, mely a jobb minőségű birtokokért fizettetik, tehát a haszonbér négyszer oly nagy mint Angliában. Ha tekintjük a trágyára tett kiadásokat, azt tapasztaljuk, hogy a jerseyi gazda nem sajnál ilyenre acreként 20, 30 sőt 40 £-ot sem kiadni, csak hogy piczi birtokát elő-

¹⁾ Cobden Club id. m. The law and custom of primogeniture 137. l. — Részletesebben l. Shaw Lefevre. English and irish land question. L. meg a francia alconsul jelentését Jersey sziget burgonyatermeléséről. (Min. de l'agric. Bulletin 1885. 53. s. k. l.) Csak néhány adat közlésére szorítkozunk. Burgonyában 1878-ban termeltetett 1761 hektáron 308,830 mm. 5.00 millió frank értékben, 1884-ben 2249 hektáron 527,921 mm. 9.56 millió franc értékben. 1884-ben volt a bruttójövedelem hektáronként 4344 franc; a tiszta jövedelem 1411 franc. A költségek közt a haszonbér 625.3 franc-kal szerepel.

készítse jókor érő burgonyára; mintegy 300,000 fontot tesz a csakis e szigetről évente Londonba vitt burgonya értéke. Ha a gazdaság eredményes voltát a termények alapján itéljük meg, úgy azt találjuk, hogy Jerseyben sokkal több élelmi cikk termeltek, mintsem az Egyesült Királyságok bármely részén is hason nagyságú területen ugyan oly számú földmivelő által. Nemcsak hogy saját sűrű népességét látja el sokkal bőségesebben, semmint el van látva Anglia népének nagy tömege, hanem termelése fölöslegéből a londoni piacra hajószámra szállítja a főzeléket, gyümölcsöt, a vaját és a növendék marhát. Még a buza is, melynek pedig nem igen kedvez az éghajlat, úgy műveltetik, hogy acreként sokkal nagyobb hozamokat ad, semmint Angliában s a szabott területen tenyésztett állatok száma bámulatba ejti az utazót, ki csak is az angol gazdaságot ismeri. Ez nem a kapaművelés eredménye, mert a csatorna-szigetek urai és parasztjai bőven alkalmazzák a gépeket s különös nehézségek nélkül intézik el azt, hogy azokat sorjában kibéreljék.«

A második érv az, hogy a nagy birtokok tulajdonosaik fogyasztási képességénél fogva előmozdítják az ipart. Erre megjegyzendő, hogy a nagybirtokosok, kivált ha aránytalanul nagy jövedelmök van, életmódjukban bizonyos pazar fényt követnek. Ennek eredménye, hogy inkább finomabb iparcikkeket keresnek s így inkább is a külföldi már előhaladtabb iparnak használnak, semmint a zsenge hazainak. Sőt ha a hazai ipar már elő is állítja a finomabb termékeket, a megszokás, sokszor a nyegleség őket a külföldi termékekhez vonzza. Különben is a nagybirtokok, ha hasznosak is az iparnak, kétségtelenül nem a közönséges, tömeges fogyasztásra számító iparos-termelésnek használnak, hanem bizonyos feltételek alatt elősegítik a műremekek, a finomabb cikkek előállítását, hasznosakká válnak az építészetben, festészetben stb., ha a tulajdonosokban megvan erre a kellő és megfelelő műveltség s műérzek. De tény az, hogy a tömeges fogyasztást igénylő iparnak sokkal többet használ a jó módú, életmódjában egyszerű s ennek folytán a hazaival, habár kevésbé finom termékkel beelégedő közép- és kisbirtokos osztály. S minél tömegesebb is lehet a termelés, annál több munkaerő is keresheti élelmét és fentartását az iparos foglalkozásban. Az ily széles alapok nélkül kifejlett iparos termelés nem a hazai,

hanem a külföldi piacra van utalva, s már ennek folytán is nagyobb kockázattal, bizonytalansággal jár; többször is van rázkódásoknak, iparos válságoknak kitéve, mint midőn nagyban és egészben a hazai fogyasztás kielégítésére szolgál. Említés nélkül azt sem hagyhatjuk, hogy míg különösen a tulnag jövedelemmel bíró birtokosok az absentismusnak hódolnak s jövedelmök nagy részét, esetleg egész jövedelmöket külföldön költik el, addig a közép- és kisbirtokosok a haza földjén maradnak és fogyasztásukkal a haza munkaerőit gyámolítják. ¹⁾

5. A nagybirtokos nagy és részben felesleges jövedelménél fogva könnyebben elviselheti a balesetek, a háború okozta pusztításokat, az elemi csapásokat, rossz terméseket, marhavészt, a válságokat stb. míg ezek mind súlyosan nehezednek a kisbirtokosra, kinek jövedelme rendszeren csakis szükségleteinek fedezésére elégséges s a kinek tehát nincs feleslege.

Ez évrre első sorban megjegyzendő, hogy a nagybirtokos szükségképen magasabb állást foglal el a társadalomban. Szükségleteinek mértékét sok tekintetben nem maga, hanem a kör,

¹⁾ Németországban, Miaskovski szerint, általános a tapasztalat, hogy a gazdagabb osztályok a külföldi ipart gyámolítják. Bátran mondhatjuk ezt hazánkról is. Csak néhány év előtt is telve voltak, kivált a vidéki lapok panaszokkal, hogy a hazai ipar azért sem emelkedhetik, mert a csak némileg jobbmodu osztályok szükségleteiket ipari cikkekben, különféle ruhá- neműekben, piperékben, nyegleségből, az aristokrata körök majmolásában, külföldön, Bécsben, Párisban rendelik meg. Különben is közönséges tapasztalat, hogy e nyegleség annyira megy, hogy több hazai készítmény csak akkor számíthat kelendőségre, ha az külföldinek állítatik.

Az absentismus, mint az köztudománu, hazánkban régebben nagy mérvben divott s számos család tönkrejutását az absentismusnak róhatja terhére. Az absentismust az 1843—4-ik országgyűlés súlyos adókkal akarta megakadályozni. Különben a magasabb körök mindinkább abba hagyják e rut szokást. De azért az absentismus visszaélése nálunk mégis megvan bizonyos irányban. Számos nálunk az a család, ki pusztán üdülés keresése végett az egész nyarat külföldön tölti, sőt egyes polgár-családok magoknak külföldön építtetnek nyaralókat, mintha hazánkban egészséges, teljes üdülést adó vidékek nem is léteznének. — Napjainkban az absentismust főleg az írek panaszojják. Ennek okát a politikai antagonizmuson és gyűlölségen kívül az ottani gazdálkodási viszonyokban, az általánosan szokásos bérleti rendszerben kell keresnünk. — Az absentismus divik az angol nagyurak közt is, kik azt takarékosági szempontból, az ott divó örökösödési rend befolyása alatt gyakorolják.

melyben mozog, az abban uralkodó nézetek és elöitéletek szabják meg. Innen van az, hogy nem egy könnyen szállíthatja le szükségleteit a változott viszonyoknak és körülményeknek megfelelőleg. Sőt elfoglalt társadalmi állása és ezzel járó kötelezettsége az alsóbb osztályok iránt ép nagy csapások idején emeli és fokozza szükségleteit, a jótékonyság szelleme ép ily időkben kíván tőle áldozatokat, könyörületet. De azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a nagybirtokos még nagy csapások idején sem bocsáthatja el tisztjeit, cselédjeit s ez irányban sem lehet takarékos s ebben az irányban sem korlátozhatja kiadásait. Ellenben a kisbirtokos, ki nincs kötve a társadalmi állás adta követelményekhez és igényekhez, szükségleteit leszállíthatja a lehető legkisebb mérvre, addig a fokig, a mely az életfentartásra feltétlenül megkívántatik. ¹⁾

Mi az elemi csapásokat illeti, figyelmen kívül nem hagyhatjuk a korunk létesítette s mind nagyobb fejlődésnek induló biztosítási intézményt. A leggyakoribb elemi csapások: a tűz, a jég, a marhavész ellen a biztosítás egyaránt védelmet nyújt ugy a kis- mint a nagybirtokosnak némi a termelés költségeihez számítandó díj ellenében. Tény ugyan, hogy e védelmet a kisbirtokos aránylag nagyobb költséggel szerezheti meg a nagybirtokosnál, de ez a tény mitsem változtat azon a körülményen, hogy a kisbirtokos a szórványosan előforduló elemi csapások ellen magát épp úgy megvédheti, mint a nagybirtokos.

A kérdés különben sajátlag az, hogy vajon a nagy- vagy a kisbirtokosok képesek-e jobban elviselni az általános elemi

¹⁾ A szükségletekre vonatkozólag a nagybirtok hátrányára elmondottak iránt l. Meitzen, »Die Individual-Herrschaft der Germanen und die drohende Kapitalkrisis unseres Grundbesitzes. Konrad, Jahrb. für Nationalökonomie u. Statistik. Neue Folge VI. 36. l. »E mellett a birtokok nagyobb áldozatok nélkül — jegyzi meg Stein ellenében — megszabadíthatók azon nagy igényektől, melyeket a birtokosok legnagyobb része állásához mértnek (standesmäßig) tart. Ez álláskiadások, midőn azokra nincs is meg a tehetség, nálunk történelmi nézeteken alapulnak, melyek helytelensége és káros volta iránt megtaníthatnak minket amerikai versenytársaink. Hány derék férfiú menekült már csak azért az új világba, az igazi napszámos munkába, hogy egyszer megszabadulva az álláshoz mért életmódtól, próbára tegye minden erejét a fényes életmódra szükséges anyagi eszközök megszerzésére.«

csapásokat, a hosszabban tartó elemi csapásokat? E kérdés megoldásában nem szabad és nem lehet párhuzamot vonni a nagy- és a törpebirtokos közt. A törpebirtokost már mélyen sújtja, mérhetlen nagy szenvedéseknek és nyomornak teszi ki egyetlen egy szárazság, valamely növényi betegség, mert termelése egyoldalú. De a kisbirtokos nem szorítkozik egy terményre, egy művelési ágra, hanem változatos gazdaságot visz és épen ez a körülmény teszi is őt képessé, hogy különben is korlátolt, szűkebbre szabott szükségleteit fedezze. Ha keresete még azok fedezetére sem volna elegendő, vagyonához és rendes keresetéhez mérten mily végtelen csekélység az, mit a kisbirtokos szükséglete fedezetére kölcsön szokott felvenni. De e kölcsönhöz is a paraszt — legalább a magyar és német — már csak akkor fordul, ha már semmi nélkülözhető tárgy nincs a ház körül. A szükségletek e különbségéből, azok korlátozhatási képességéből azon következtetést kell levonnunk, hogy a kisbirtokosban nagyobb és érdekesebb az ellentállási képesség, mint a nagybirtokosban. A kisbirtokos jobban képes eltűrni a hosszas válságokat, a nagyobb csapásokat a nagybirtokosnál.

»A kisbirtok, az egykori jobbágytelek, jövő sorsa felett kevés okunk van aggodalomra,« mondja Török János az 1855. július 27-én irt cikkben. Alább még ekként nyilatkozik: »Sokkal aggasztóbb ellenben a magyar aristocratia, a magyarországi nagybirtok helyzete.« — 1856. november 5-én egyebek közt írja: 1) Hálát kell adnunk az istennek, hogy a n n y i s z ü k s é g t e l e n é s h a s z o n t a l a n e l p u s z t u l á s d a c z á r a, még mindig oly fényes soraival az aristocratiának dicsekedhetik a magyar nemzet.« 2)

Már inkább a nagybirtokra — mint mi azt értelmezzük — vonatkozik, midőn Korizmicz írja: 3) »Szóval a lefolyt két évtized alatt annyi megrendülés és pusztulás állott be a földbirtokos és gazdaosztály soraiban, mennyire azelőtt — sokkal hosszabb időn s a ta karékosságának teljes hiányzása mellett is — senki sem emlékezik. A rendezettség s a jóllét — lehet mondani — kivételes állapot lett.«

1) Publicistikai és nemzetg. némely dolg. Pest, 1858. 244. l.

2) U. o. 339. lap.

3) Mezei gazdaság könyve. Pest, 1868. VI. k. 9. l.

Igaz s ezt készségesen elismerjük, hogy ez adatok csekély támpontot nyújtanak a nagy- és kisbirtok ellentállási képességének megítélésére. Azért nem, mert az 1848-ik évet megelőző időre el kell fogadnunk, hogy »addig a gazdasági termelés nálunk sajátlag: a dézsmának pontos behajtásából s a robotnak szigorú leszolgáltatásából állott — egy kis házi gazdálkodás mellett.«¹⁾ A nagybirtok elesett a dézsmától, a robottól, ellenben terheltetett addig nem ismert adókkal, míg a kisbirtok ép a robottól és dézsmától szabadult. A nagybirtok a vesztett ingyenes munkaerőt drága munkaerőkkel volt kénytelen pótolni, míg épp a nagy munkabérek némileg használtak a kisbirtokosoknak, jobban mondva törpebirtokosoknak, kik a saját birtokukon fölösleges munkaerejüket sikeresen és jól értékesíthették a nagybirtokokon. Viszont azonban nem szabad arról sem megfeledkezni, hogy a nagybirtokok a vesztett dézsmáért és robotért, habár némileg későn is, mindazonáltal mégis pénzbeli kárpótlást kaptak és továbbá moratoriumot élveztek; míg másrészt az adókból a kisbirtokosoknak szintén kijutott a maga része. Ha mindezt tekintetbe vesszük, mégis inkább leszünk hajlandók a nagyobb ellentállási képességet a kisbirtoknak, semmint a nagynak tulajdonítani.

Eléggé sajnós, hogy az utolsó s most folyó évtizedre, a 70-es és 80-as évekre hiányzik nálunk minden teljesen megbízható adat az iránt, hogy ezen annyi elemi csapást, rossz terméseket, alacsony gabonaárakat hozott korszakban, mely birtoknemek tanúsítottak nagyobb ellentállási képességet, illetve megfordítva, mely birtoknemek voltak leginkább és a legnagyobb mérvben a gazdacserének és az igazi kényszer-megterhelésnek kitéve. Alig szenved kétséget, hogy a legtöbbet a törpebirtokok szenvedtek, a legkevesebbet a paraszt-, vagyis a kis- és középbirtokok. E terhes korban tapasztalhattuk például Békésmegyében, de más megyékben is, hogy a parasztok egyre vettek nagyobb birtokokat és osztották fel magok közt.²⁾

¹⁾ U. o. 7. l.

²⁾ Meg nem állhatjuk, hogy meg ne említsük, hogy midőn a gazdaságban a kisbirtokos osztály megmentéséről folyt a vita, egyik vulgo közép-, de tulajdonképp nagybirtokosunk következőleg nyilatkozott: »Hagyjuk azt a parasztot, gondoskodik az magáról; inkább arról kellene gondoskodnunk, hogyan mentjük meg a középbirtokos osztályt.«

A nagybirtok ellenében a kis- és közép-, egyszóval a parasztbirtok mellett a német közigazdák rendszeresen hivatkozni szoktak arra, hogy Poroszországban a lovagbirtokosok megmenntésére 1806-ban moratoriumot kellett hirdetni, mely eltartott 1811-ig, míg a parasztok a 30 éves, a 7. éves, valamint az I. Napoleon alatti háborukat is rendkívüli eszközök nélkül is elbirták. De az efféle érv ellen igen sikeresen érvényesíthető az, hogy a földesuri hatóság tartama alatt magok a földesurak támogatták és segélyezték parasztjaikat. Különben is a régi viszonyok általában nem illenek a mai korra.

Ha az újabb időkre vonatkozó adatokat — különösen a kényszereladásokat vesszük fontolóra — az itt felvetett kérdésben ellentétes és ellentmondó eredményekre jutunk. Az osztrák statisztika a nagybirtokok nagyobb ellentállási képességét mutatná; ellenben a szász ép az ellenkezőt tanusítaná.

I.

Osztrák árverési statisztika.

	Nagybirtok.		Más birtokok.	
	Szám.	Érték.		
1875 . . .	32	1.008,316	4,585	9.451,391
1876 . . .	27	1.798,371	5,577	12.470,272
1877 . . .	29	2.695,780	6,948	15.686,159
1878 . . .	37	2.003,916	9,123	18.698,548
1879 . . .	34	1.452,512	11,238	22.415,608
1880 . . .	47	1.660,690	12,540	25,781,231
1881* . . .	30	?	12,179	?
1882 . . .	27	?	11,941	?
1883 . . .	34	?	10,602	?
1881 . . .	14	?	9,833	?

Az osztrák árverési statisztikát illetőleg azonban meg kell jegyeznünk, hogy a »más birtok« nemcsak földbirtokot, hanem mindenféle ingatlanokat, köztük iparos-telepeket és városi telkeket is jeleznek. De az a minket érdeklő kérdésben még azért sem ad teljes felvilágosítást, mivel azok az árverések nem megannyi ingatlan árverést jelentenek, hanem ugyanannyi ingatlanra, esetleg csak annak részére fogatosított árverést. Annyi tény, hogy azokból az adatokból semminemű határozott következtetést sem lehet levonni. ¹⁾

¹⁾ V. ö. Miaskovski id. m. I. k. 18. l.

Épp oly kevés súlyt fektethetünk a szász árverési statisztikára, melynek adatai sokkal kevesebb időre terjednek, semhogy azokból bármi következtetést is lehetne levonni.

II.

Árverések.

	Lovagbirtokok.		Városi birtokok.		Parasztbirtokok és szőlők	
	Szám.	Érték. Márka.	Szám.	Érték. Márka.	Szám.	Érték. Márka.
1858—63	0. ₅₁	43,416	0. ₆₇	9,524	32. ₆₇	718,413
1877 . . .	3	796,589	2	85,522	55	2.510,566
1878 . . .	3	590,990	1	130,750	40	1.325,187
1879 . . .	4	548,018	1	64.053	59	1.706,704

	Kertek.		Épületnélkül való parcellák.			
	Szám.	Érték. Márka.	Városokban.	Községekben.		
1858—63	60	283,982	11. ₁₅	25,815	17. ₀	25,639
1877 . . .	267	3.523,957	14	29,245	52	370,103
1878 . . .	337	4.608,426	27	148,606	90	491,574
1879 . . .	371	3.715,437	76	1.024,555	95	564,306

6. A nagybirtok mellett még felhozatni szokott némely érveket csak röviden akarjuk tárgyalni. Felemlítettük, hogy a nagybirtok aránylag kevesebb tőkét igényel a kisbirtoknál. A nagybirtoknak aránylag kevesebb épületre, igásjószágra és felszerelvényre van szüksége. De ez ellenében nem felelkezhetünk meg arról, hogy a nagybirtokosok nemcsak gazdasági épületeket emelnek, hanem sokat költenek a kényelemre s a fényezésre is, míg a kisbirtokosok csak a szükséges hajlékokat építik. ¹⁾ De azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a nagybirtokos aránylag mindig drágábban épít a kisbirtokosnál, miután az építkezésben csupa idegen munkaerőt használ, holott a kisbirtokos az építkezést a maga és családja munkaerejével támogatja. Tény az,

¹⁾ Stat. Monatsschrift. Wien, 1882. Dr. J. Winkler, Realitätenverkehr und Belastung. Österr. Statistik. III. k. I. füz. — Az összehasonlítás az előbbi évekkal azért bajos, mivel Galiczia, Lodomeria, Dalmácia és Voralberg az utóbbi években fel nem vétetett.

Miaskovski (id. m. I. k. 19. l.) következtetései megszorítást érdemelnek, de határozottan téved, midőn az »Anderer Besitz« alatt csakis közép- és kisbirtokokat akar érteni.

Bäuerl. Zustände in Deutschland. II. k. 215. l.

Benczur id. m. 117. l.

hogy a kisbirtokos aránylag több igás állatot tart. Viszont azonban a kirbirtokos az állatok munkaerejét nemcsak saját gazdaságában, hanem másoknak is teljesítendő szolgálatokban, különösen fuvarozás által is értékesíti. De különösen ki kell emelnünk még azon hazánkban alig ismert kisbirtokokat, melyeken az állati munkaerőt a tehén szolgáltatja. Ezekben a birtokokon a tehén nemcsak tejjel és trágyával, habár némileg kevesebbet is, de még munkaerővel is fizet.

Csak nagybirtokokon lehetséges a rendszeres erdőgazdaság. A lótenyésztés, a juhtartás, általában a legelő gazdaság csak nagyobb birtokokon lehetséges. De ha vannak oly gazdasági ágak, melyek csak nagybirtokon üzhetők, viszont meg vannak más oly gazdasági ágak, melyek előnyösen és haszonnal csak a kisbirtokokon gyakorolhatók. A kisbirtokra vannak utalva azon mezőgazdasági üzemek, melyek a gazda kiváló figyelmét és gondosságát igénylik, melyekben a főszerep az emberi munkaerőnek jut. De ez ellenében megint tény az, hogy csupa kertekké, len, kender, rizs stb. földekké nem alakíthatjuk át az egész földterületet.

A nagybirtokos sok területet hagy műveletlen, sok és nagy területeket fordít puszta multságokra, kényelmi czélokra, míg a kisbirtokos a földnek legkisebb részét is kihasználja, s a legkisebb részecske művelésére, jó karban tartására is különös gondot és figyelmet fordít. A kisbirtokos ismeri és kitanulja földje minden kis részecskéjét, és ehhez mérten alkalmazza a munkát, a javítást, a trágyázást stb. A kisbirtokos végtelen szorgalommal gyűjti a trágyát, felszed minden az országuton elmaradt hulladékot, és figyelmet fordít arra, hogy semmi állati és emberi hulladék kárba ne vesszen. Ez érvekre vonatkozólag megjegyezzük, hogy a mérsékelt nagybirtokon nem igen fordulnak elő a műveletlenül hagyott, különösen a puszta fényüzésre, idő- és unalomölésre használt területek. Viszont a kisbirtokokon csak ott és azon a helyen látjuk azt a nagymérvű szorgalmat, figyelmet és gondot fordítani, hol a nép már eléggé érett és művelt.

Mindezekből kétségtelen az, hogy általános fölény sem az egyik, sem a másik birtoknemnek nem tulajdonítható. A fölény gyakorlásához sokat hozzátehet, sokat elvehet a birtokos egyénisége, gazdasági képzettsége. Bizonyos az, hogy az egyéniség a

maga magasabb gazdasági képzettségével és hatalmával jobban és hatékonyabban fejlődhetik, s juthat érvényre a nagybirtokon, mint a kisbirtokon. A nagybirtokos, a nagyobb gazdasági hatalom és értelem mellett, terveiben, munkáiban független, a kisbirtokos sokban társaira van utalva, csak azokkal együtt és azok közreműködése mellett haladhat előre s teheti vitássá a nagybirtokok előnyét. Tény az is, hogy azon nagy haladást, melyet hazánk mezőgazdasága az utolsó évtizedekben tett, főként nagybirtokosainknak köszönhetjük. Különben is mindenütt és mindenkoron a nagybirtok az úttörő.

De mindezek az érvek és ellenérvek magokban véve irányadók nem lehetnek annak a kérdésnek az eldöntésére, mely birtoknemnek szereztessek meg a fölényt. Mert a két birtoknem közt vont párhuzamban érvek és ellenérvek szorosán véve a termelés körül forogtak, inkább csak azt a kérdést tárgyalják, melyik birtoknem ad nagyobb tiszta avagy nyers jövedelmet. A gazdasági és a társadalmi élet kívánalmái nem határozódnak a pusztá termelési érdekeknél, s különösen nem abban, hogy az egyénre nézve mely gazdaság az előnyösebb vagy hátrányosabb, mely gazdaság mellett képes az nagyobb tiszta jövedelmet elérni, vagy még világosabban kifejezve, mely gazdaság képes egyeseknek nagyobb jólétet biztosítani. Egyesek gazdagsága még nem teremt általános jólétet, közmegelegedést.

Különben a megvont párhuzam annyiban is hiányos, a mennyiben abban voltaképp szembe állított egyed egyeddel, sőt jobban mondva: eszményi egyed eszményi egyeddel. A tapasztalatból azonban eléggé tudjuk azt, hogy a való élet: a valódi gazdaságok mily kevésbé felelnek meg az eszményi gazdaságoknak, hogy mily sok függ az emberek műveltségétől, képzettségétől, gondolkozásmódjától, hogy az eszmény az életben is legyen valósítva. De tudjuk azt is, hogy nincs oly állam, mely csupa nagy, vagy csupa kicsi, vagy csupa középbirtokból állana. A létező államok mindegyikében a különböző birtoknemek együttesen fordulnak elő. Azt a jövőndő sociális államot, mely csupa egyenlő gazdaságokat akar létesíteni, annál is inkább figyelmen kívül hagyhatjuk, mert épp úgy, mint nem sikerül és nem fog sikerülni soha az embereknek teljesen egyenlővé tétele, mert mindig lesznek egyesek, kik már testalkatuknál vagy szellemi

képességüknél, tehát a természetadta tulajdonságaiknál fogva, a többiek felett kiemelkednek, kimagaslanak, úgy lehetetlenség a gazdaságok egyenlővé tétele is, mert azok alakulására épp úgy, mint az emberek egyéniségének fejlődésére, befolyanak nemcsak társadalmi, hanem tisztán természeti okok, mint az éghajlati és talajviszonyok, melyek némely gazdasági ágat teljesen kizárnak, ellenben más gazdasági ágakat ajánlanak.

Ha helyesen akarunk itélni, ha helyes következtetéseket akarunk levonni, nem szabad csak az egyedeket, a mintákat vizsgálnunk, hanem a tömegeket. A feladat tulajdonképpen nem az, hogy keressük és kutassuk egyik vagy másik birtoknem előnyeit és hátrányait, hanem az, hogy megismerni tanuljuk azon társadalmi és gazdasági viszonyokat, melyek az államban az egyik vagy másik birtoknem tulsulya folytán fejlődnek. Ha így és ekként járunk el, a kép megelevenedik, változatos alakot és szintet ölt. Lelki szemeink előtt immár nem valamely eszmény lebeg, hanem mozgásban, működésben látjuk az egész nagy társadalmat fény- és árnyoldalaival. S ha lelki szemeink előtt lezajlik a különböző társadalmak működése, küzdése, akkor alkothatunk magunknak helyes és megfelelő ítéletet arról, hogy mely birtoknemnek szerezzük meg hazánkban a tulsulyt, de képet alkothatunk magunknak azon agrárpolitikáról is, melyet követnünk kell, hogy a kitűzött célt valósítsuk. Ezért feltétlenül szükséges, hogy az egyes államok agrár viszonyait tegyük tanulmány tárgyává.